

Avhengighet og moral

Det var med interesse jeg leste Kjell Madsens artikkel "Om avhengighet, rus og personlig identitet" i Nordisk Alkoholtidsskrift nr. 1 1991. Det er to spørsmål, som selv om de griper inn i hverandre er viktig å holde adskilt, nemlig hva skal vi forstå med avhengighet og hvordan forklare at noen blir avhengig av eksempelvis alkohol og andre ikke. Mange forklaringer er gitt på hvordan bl.a. avhengighet til alkohol oppstår. Bestrebelsene på å forklare hvordan denne type avhengighet oppstår og hvorfor den etableres som en vedvarende tilstand — dvs. som avhengighet — synes å ha overskygget og kanskje også å ha foregripet en nødvendig begrepsavklaring mht. hva som skal menes med avhengighet. Derfor er det grunn til å sette pris på Madsen initiativ til en mer grunnleggende drøfting av hva vi skal mene med begrepet avhengighet.

Utgangspunktet for Madsens artikkel er den diskusjon mellom Fanny Duckert på den ene siden og Anders Bergmark og Lars Oscarsson (heretter kalt B & O) på den andre, som fant sted i perioden 1985-86. Spørsmålet som stod i sentrum i denne debatten var begrepet kontrolltap. Madsen ønsker å understreke at spørsmålet om avhengighet også må plasseres innenfor en moralsk referanseramme. Dette nødvendiggjør en forståelse av rusmiddelbruk som handlinger. B & O forstår kontrolltap som noe som ikke har plass innenfor handlingsbegrepet, noe Madsen bestrider. B & O's argumentasjon for å utelukke kontrolltap er etter min mening dels basert på et alt for smalt handlingsbegrep og dels på en sammenblanding av det å ønske og det å bestemme. La meg innledningsvis utdype hva jeg her mener og knytte noen korte kommentarer til B & O's argumentasjon.

Handlinger, intensjonalitet og kontroll

B & O har ønsket argumentere for at såkalt "ukontrollert drikking" begrepslig ikke har noen mening. Dette har de dels gjort med utgangspunkt i det de forstår som behavioristisk orientert behandlingsteori: gjennom å påpeke at hvis atferd forstås som styrt utenfra kan den ipso facto

heller ikke være eller bli kontrollert innenfra (Alkoholpolitikk 1985, 211) og behandlingsstrategi: ved å påpeke den semantiske inkonsistens som en finner hos behavioristisk orienterte terapeuter som forkaster begrepet *kontrolltap*, men samtidig argumenterer for *kontrollert drikking som behandlingsstrategi* (Alkoholpolitikk 1985,64,210). Men også positivt ut fra hva som må forstås som B & O's egen posisjon hvor atferd forstås som handlinger styrt av mentale størrelser, argumenterer de for det begrepslig umulige ved å forstå noe som ukontrollerte handlinger. "Om nu missbrukarens drickande skall uppfattas som en aktiv handling som individen *skall lära sig att själv* bestämma över kan vi i första hand konstatera att detta är en omöjlighet; man kan inte lära sig att bestämma över en aktiv handling, eftersom den aktiva handlingen i sig konstitueras just av att den är bestämd av individens intention." (Alkoholpolitikk 1985, 211). Senere styrkes ved første øyekast B & O's argument ved at de definitorisk forstår intensjon som synonymt med kontroll (Bergmark & Oscarsson 1987, 1206).

Når B & O setter intensjonalitet synonymt med kontroll så gjør de det tilsynelatende enkelt for seg. Hvis en handling per definisjon er en kontrollert handling så gir det selvsagt ikke mening å snakke om ukontrollerte handlinger. De hevder at en slik forståelse av intensjonalitet som de gjør seg til talsmenn for er "the most common meaning of control" (Bergmark & Oscarsson 1987, 1206). Dette er det for det første grunn til å bestride. Å forstå intensjonalitet som synonymt med kontroll vil innebære en innsnevring av begivenheter som vil falle innenfor kategorien handlinger. En rekke begivenheter som har sine grunner/årsaker i mentale størrelser, men hvor aktørene ut fra sine egne rangerte ønsker velger sub-optimalt, vil falle utenfor kategorien handlinger. En handling som eksempelvis uttrykker viljesvakhet, vil ut fra en slik forståelse ikke kunne være en handling. En slik forståelse vil representere en urimelig innsnevring av handlingsbegrepet.

Det sentrale premiss i B & O's argumentasjon er at: "man kan inte lära sig att bestämma över en aktiv handling". Intensjoner kan man mao., iflg. B & O, ikke ha intensjoner om. Dette er det også grunn til å bestride.

En handling representerer i seg selv en bestemmelse — et handlingsvalg. Å bestemme over en

bestemmelse synes umiddelbart ikke å gi noen mening ut over det å bestemme seg for å treffe en bestemmelse og evt. når, men ikke hva slags. Eksempelvis synes det ikke å gi noen særlig god mening å si at man bestemmer seg for å bestemme seg for å slutte å røyke. Imidlertid ser vi nærmere på hva som ligger til grunn for en bestemmelse, er det etter min mening mulig å tenke seg at vi kan forholde oss intensjonalt til beslutninger. Det å treffe en bestemmelse kan vi forstå som en "output" av den mentale prosess hvor ønsker og oppfatninger av hvordan ønsker kan innfris, inngår. Selv om det kan virke vanskelig å forstå en metabestemmelse som noe mer enn det vi har sagt ovenfor, gir det mening å si at vi har ønske om ønsker: Vi kan ønske at vi ikke skal ønske noen noe ondt, vi kan ønske at vi ikke ønsket å imponere og vi kan ønske at vi ønsket å sluttet å røyke. Soliditeten ved B & O's premiss svekkes når vi forstår det å forholde seg intensjonalt som ikke bare bestemmelsen i seg selv, men også det som ligger til grunn for denne; ønsker og meninger.

Selv om det er problemer mht. å modellere analytisk en erkjennelsesmodell som muliggjør bestrebelser på å endre et handlingsmønstre, og selv om det er knyttet visse erkjennelsesmessige problemer mht. hvordan vi skal forstå metaønsker, er de der.¹ Vi bestreber oss på å endre handlingsmønstre og setter oss forsetter om å slutte å røyke, drikke etc. B & O plasserer seg i den umulige posisjon at de benekter muligheten for slike forsetter. For B & O må verden derfor bli statisk. Det vil ikke være plass til korrigeringer i handlingsmønstre med mindre de kommer utenfra. Konsekvensen av B & O's posisjon vil nettopp bli at de havner i den posisjonen de nettopp bestreber seg på å kritisere — behaviorismen.

God og ond avhengighet

Avhengighet brukes opplagt i flere betydningsnyanser. Madsen vil knytte rusmiddelavhengig-

1. Forstår vi aktørens handlingsorientering som noe som skjer med utgangspunkt i en preferansestruktur innebærer en slik endogen endring i preferansene at en må tenke seg høyere og lavere preferanser. Dette kan synes problematisk for også utgangspunktet for å kunne rangere første-ordens preferanser må være av første orden.

het til handlinger og dermed til moral. Utgangstesen hans er at begrepet avhengighet innenfor en rusmiddelkontekst forutsetter en moralsk referanseramme. Det er på denne bakgrunn jeg forstår hans introduksjon av skillet mellom *den gode* og *den onde avhengighet*.

La oss nå først se nærmere på hvordan Madsen definatorisk avgrensner den gode fra den onde avhengighet. De fleste former av avhengighet sier han er av det gode "i den forstand at de er nødvendige for en menneskelig og menneskeverdig eksistens. "Opp mot denne typen avhengighet av det gode setter han avhengighet av det onde; dvs. en avhengighet som opprettholder en livsform som er "negasjonen av, eller en trussel mot et menneskets selvstendighet". Madsen utvikler hva han her mener, ved å innføre det han kaller en modell for personlig identitet. Her introduseres nok en distinksjon mellom handling og opplevelse. Handlingen er "kjernen i et menneskes moralske personlige identitet". Det er når handlingens og jeg's autonomi er underminert, at vi har med den onde avhengighet å gjøre. Når er så handlinger autonome, og når er jeg's frihet og selvstendighet truet? Madsen svarer at "handling er autonome i den grad valget treffes med bevissthet om en forskjell mellom ønsker og erkjente verdier, og en bevissthet om at man skal velge det mest verdifulle" (Madsen 1992). Det er "når selve distinksjonen mellom ønske og verdi "klapper sammen"(Madsen 1992, 11), at menneskets autonomi forsvinner.

Madsen supplerer sin modell med nok en distinksjon; handling og opplevelse. Det sentrale ved dette skillet er at handlinger som "eksisterer i et asymmetrisk forhold mellom fortid og fremtid", er den begivenhet som har og kan gis en moralsk referanseramme. Opplevelser som "eksisterer i et symmetrisk forhold mellom fortid og fremtid", har ikke eller kan ikke gis en slik moralsk referanseramme.

Å skille mellom det gode og det onde har tradisjoner særlig fra kristen tenkning og moralfilosofi, men slik jeg forstår Madsens skille synes det kanskje særlig å ha sin parallell til Spinozas skille mellom gode og skadelige affekter. For Spinoza er de gode affektene de som stimulerer vår aktivitet. Skadelige er de som gjør oss passive. Når vi er aktive er vi, ifølge Spinoza, også friere, vi er selv i større grad årsak til våre handlinger. Skadelige af-

fekter derimot representerer på samme måte som hos Madsens onde avhengighet en trussel mot et menneskes selvstendighet.

Jeg er enig med Madsen i at bruk av rusmidler må forstås som handlinger. Når Madsen sier at et synspunkt på rusmiddelbruk uten noen moralsk referanseramme ikke fører noe godt med seg, så er jeg også enig med ham i det. Imidlertid mener jeg at skillet mellom den gode og den onde avhengighet ikke bidrar til å klargjøre moralens plass i tilknytning til handlinger som består av inntak av ulike rusmidler. Den begrepsdikotomi Madsen forsøker å introdusere synes for meg problematisk å opprettholde da jeg tror det kan argumenteres for at det vil være instansieringer av henholdsvis god og ond avhengighet som synes å forutsette hverandre. Med andre ord begrepskategoriene god og ond avhengighet er delvis koeksjonelle og kontekstavhengige.

Utgangspunktet for Madsens introduksjon av den gode- og den onde avhengigheten er avhengighet knyttet til rusmidler. Avhengighet av alkohol, nikotin og heroin og kanskje sovemedisin er den type avhengighet vi må forstå Madsen mener er av det onde.

Nå er det også andre "stoffer" som ikke er rusmidler enkelte mennesker er avhengige av. Diabetikere er avhengig av insulin og revmatikere er avhengig av betennelsesdempende medikamenter. Dette er ikke rusmidler og jeg forutsetter at Madsen ikke mener disse medikamentene representerer avhengighet av det onde. Disse "stoffene" bidrar nettopp til å gjøre livet rikere for mennesker som uten slik medisinerings ville fått redusert sin livsutfoldelse. Uten tilgang på slike "stoffer" ville de både hatt et mer smertefullt og kortere liv på jorden.

Det er også kjent at mange leger anbefaler eldre mennesker å ta et glass konjakk hvis de har søvnproblemer. Et glass konjakk kan bidra til at en sover bedre og at dagene og livet kanskje blir lettere. Det er også et relativt godt dokumentert faktum at bl.a. forfattere har gjort bruk av alkohol som en form for selvmedisinering, for å holde et smertefullt indre i sjakk, for å roe seg ned, for å kunne fortsette sin produksjon. (Pedersen 1991) Rusmidlet alkohol har her funksjonen som et medisinsk hjelpemiddel og må være av det gode av samme grunn som insulin er det for diabetikere og betennelsesdempende medikamenter er det

for revmatikere. En er avhengig av alkohol, men av alkohol qua medisin. Her kommer tilsynelatende Madsens distinksjon mellom handling og opplevelse også til hjelp. Å medisinerer seg er en handling, ikke en opplevelse. Avhengighet av alkohol som en type avhengighet av det onde må derfor avhenge av alkoholens bruksøyemed. Dette synes derfor å måtte være det demarkasjonskriterium som skiller "god" og "ond" avhengighet av alkohol fra hverandre.

Et slikt demarkasjonskriterium blir imidlertid etter mitt syn problematisk. For det første fordi grunnen til at alkoholikere gjentar drikkehandling utvilsomt ofte er for å medisinerer seg mot abstinens symptomer. For det andre fordi mange overbevisende hevder at bruk av alkohol som rusmiddel bidrar til å berike deres liv og arbeid. Den engelske maleren Francis Bacon (den best betalte nålevende billedkunstner) har uttalt at bruk av diverse rusmidler har betydd mye for hans kunstneriske produksjon. Ja, hans billeduttrykk har vært avhengig av inntak av ulike rusmidler. (En påstand som virker absolutt plausibel når man ser hans bilder.) Rusen er mao. forstått bidragende til den kreative skaperkraft, i seg selv impulsgivende for den kunstneriske produksjon og ikke bare som en type selvmedisinering. Andre kunstnere har hevdet det samme syn; alkoholen har indirekte hatt positive virkninger på skaperkraften. (Pedersen 1991) Hvis vi aksepterer Bacons påstand om alkoholens berikende betydning for hans kunstnerisk uttrykk, betyr ikke det i så fall at en kan forstå *rusopplevelsen* som et nødvendig bidrag til den kunstneriske *handling*.

Begrepene god og ond avhengighet er slik jeg ser det problematiske fordi på *type*-nivå vil deres ekstensjoner overlape hverandre. Den avhengighet av alkohol som Bacons kunstneriske produksjon synes å være betinget av, kan vanskelig forstås som avhengighet av det onde slik dette er begrepsbestemt. Avhengighet av henholdsvis det gode og det onde må mao. forstås som noe personrelativt og situasjonsspesifikt. Det vil kun være på *token*-nivå at en distinkt vil kunne subsumere den gode og onde avhengigheten.² Den gode henholdsvis den onde avhengighet danner ingen klasse. Hvis så var tilfellet, måtte kontradiksjonsprinsippet gjelde. Men fordi vi har instansieringer av henholdsvis god- og ond avhengighet som forutsetter hverandre, kan dette ikke være til-

felle; god og ond avhengighet er ikke generelle termer. Dette skillet (god- og ond avhengighet) er heller ikke nødvendig for at bruk av rusmidler gis en moralsk referanseramme. Nødvendig i denne sammenheng er at vi forstår rusmiddelbruk som handlinger.

Avhengighet som akrasia

Akrasia er betegnelsen Aristoteles bruker på den type handling hvor aktøren svikter sine egne verdier og konklusjoner i en rasjonell praktisk slutning. Donald Davidson bruker betegnelsen inkontinente handlinger for det samme. Han har mer presist definert denne type handling som følger: "An agent acts incontinently if and only if: (a) the agent does X intentionally; (b) the agent believes there is an alternative action Y open to him; and (c) the agent judges that all things considered, it would be better to do Y than to do X." (Davidson 1980, 22).

Madsen synes å mene at også når aktørene framviser kontrolltap, så har vi fortsatt med rasjonelle handlinger å gjøre: "det er en misforståelse å tro at minimums-rasjonalitet utelukker kontrolltap" (Madsen 1992, 9). Så vidt jeg kan se, finnes det hos Madsen ikke noe videre argumentativt belegg for dette synet. I motsetning til Madsen mener jeg at i den grad vi kan snakke om kontrolltap og avhengighet, står vi overfor handlinger som ikke kan forstås som rasjonelle. Vi har med inkontinente handlinger å gjøre. Inkontinente handlinger er handlinger, dvs. de er intendert atferd, men de oppviser ikke det vi må forstå som en minimumsdefinisjon av rasjonalitet.

Eksempler på uttrykk for inkontinente handlinger som er diskutert i litteraturen, er bl.a. selv-

2. Det var C.S. Peirce som innførte betegnelsene "type" og "token". "Type" er noe som ikke eksisterer som noe annet enn form eller type, og som derfor er avhengig av generalisert erfaring. "Token" definerte Peirce på følgende måte: "A single event which happens once and whose identity is limited to that one happening or a single object or thing which is in some single place at any one instant of time such event or thing being significant only as occurring just then and where it does, such as this or that word on a single line of a single page of a single copy of a book, I will venture to call a *Token*." (Peirce, 1933: § 537)

bedrag og viljesvakhet. Handlinger som uttrykker kontrolltap og avhengighet, kan nettopp forstås utfra Davidsons bestemmelse av inkontinente handlinger. Det er handlinger som er sub-optimale i forhold til aktørens egne ønsker og viten om hvordan handlingsmål kan innfris. Vi handler i henhold til ønsker som vi erfarer som noe dypest sett ikke våre egne. Vi føler at vi kunne klart oss bedre uten disse ønskene, at vi ikke mister noe ved å bli kvitt dem, at vi ville blitt et mer fullstendig menneske uten disse. Avhengighet av røyk, alkohol og narkotika er nettopp preget av dette — erfare den som en lenke, og tro at jeg ville ha det bedre dersom jeg var fri fra den — men like fullt handle på tross av denne erkjennelse.

Dette er langt på vei også hvordan Madsen forstår avhengighet. Men i Madsens forståelse av autonomi og avhengighet bringes også inn en distinksjon mellom ønske og verdi. Det som for Madsen karakteriserer avhengighet er at "selve distinksjonen mellom ønske og verdi klapper sammen" (Madsen 1992, 11). "Handlinger er autonome i den grad valget treffes med bevissthet om en forskjell mellom ønsker og erkjente verdier, og en bevissthet om at man skal velge det mest verdifulle". (Madsen 1992, 11) Her får en inntrykk av at verdier og ønsker er distinkt atskilt og at ønsker nærmest reduseres til noe primitivt og kroppslig. Selv om det for meg synes noe uklart hvor god Madsens modell er mht. å utsi noe generelt om personlig identitet (ville ikke også Hitler ut fra Madsens modell kunne komme ut som et moralsk menneske?), så er det først og fremst som en modell i forhold til bruk av alkohol og narkotika jeg stiller meg skeptisk til anvendeligheten. Jeg tror ikke at skillet mellom den gode- og den onde avhengighet bidrar til å kaste lys over eller gi rettleiding til sentrale spørsmål i rusmiddelpolitikken; eksempelvis spørsmålet om bruk av metadon. For mange vil bruk av metadon kunne representere den onde avhengigheten, for andre den gode.

En bedre og enklere tilnærming til begrepet avhengighet tror jeg det vil være å ta utgangspunkt i en forståelse av verdier som konstitutivt tilgrunnliggende for våre ønsker og hvor handlinger preget av rusmiddelavhengighet er en undergruppe innenfor den handlingskategori som er blitt betegnet som inkontinente handlinger. Inkontinente handlinger er å forstå som uttrykk for

en kognitiv feil (Davidson 1985). Ved rusmiddel-avhengighet er denne kognitive feilen relatert til rusmidler.

Einar Ødegård

REFERANSER

- Bergmark, Anders & Oscarsson, Lars: Beroende eller kontroll — en granskning av två perspektiv. Alkoholpolitik — Tidsskrift för nordisk alkoholforskning 2(1985): 2, 61-68
Bergmark, Anders & Oscarsson, Lars: Om att tappa kontrol-

- len över begrepp — ett svar till Fanny Duckert. Alkoholpolitik — Tidsskrift för nordisk alkoholforskning 2(1985): 4, 210-213,
Bergmark, Anders & Oscarsson, Lars: The Concept of Control and Alcoholism. British Journal of Addiction 82(1987): 11, 1203-1212
Davidson, D.: Essays on Actions & Events. Clarendon Press, Oxford 1980
Davidson, D.: Deception and division. The multiple self. Cambridge University Press, Cambridge 1985
Madsen, K.: Om avhengighet, rus og personlig identitet. Nordisk Alkoholtidsskrift 9(1992): 1, 3-16
Pedersen, W.: Forfattere på fylla. Nordisk Alkoholtidsskrift 8(1991): 6, 331-341
Peirce, C.S.: Collected Papers. Vol.4, § 537, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1933.

Krisen och missbrukarvården

Den ekonomiska krisen präglar Finland idag. I den offentliga sektorn dras svängremmen åt på sådana områden där de flesta känner av det: inom skolväsendet, hälsovården och socialvården. Sparkraven sammanfaller med ett ideologiskt uppsving för marknadskrafternas förespråkare, en trend som får kraftig skjuts av EG-orienteringen.

I mitten av april publicerade det finska Centralförbundet för socialskydd en s.k. socialbarometer, där man konstaterar att nedskärningarna i första hand drabbat de sämst ställda; de resurssvagaste, som behöver många olika slag av stöd. Till dem hör sjuka, multiproblemfamiljer, otrygga barn och ungdomar, åldringar, handikappade — och missbrukarna.

NAT har fått en intervju med docent Lasse Murto, chef för A-klinikstiftelsen. A-klinikstiftelsen är en organisation som erbjuder såväl öppenvårdstjänster för missbrukare som ungdomsstationer och akutvårdsstationer för missbrukare för ett

hundratals kommuner runt om i Finland. Vid sidan av A-klinikstiftelsens enheter finns det i Finland dessutom ett nät av kommunala A-kliniker.

Hur märks krisen inom missbrukarvården, där den potentiellt drabbade har svårt att göra sin röst hörd i debatten?

Lasse Murto: Just nu är jag strängt upptagen med att resa runt i kommunerna och göra upp nya avtal mellan kommunerna och A-klinikerna. De nya avtalen får en form som är förmånligare för kommunerna: tidigare utgick man ifrån att riskerna delades mellan A-kliniken och kommunen. Nu får serviceproducenten ta lejonparten av risken. Om kommunens pengar tar slut mitt under verksamhetsåret, är det serviceproducentens problem.

NAT: Hur vill du beskriva den nuvarande situationen inom missbrukarvården i Finland?

L.M.: För tillfället ser det ut som om det kommer att ske konkreta nedskärningar inom institutionsvården. Redan i år kommer med stor sannolikhet ett par institutioner att läggas ner. Dessa nedskärningar sker i en situation när vissa av landets behandlingshem har en mycket låg utnyttjandenivå, vilket i sin tur orsakats av att kommunerna använ-